

Dijaloški odnos bioetike i biopolitike: pravo na život osoba starije životne dobi

MISLAV KUTLEŠA*

• <https://doi.org/10.31823/d.26.3.5> • UDK: 179:32-053.9 • Pregledni članak
Primljeno: 1. prosinca 2017. • Prihvaćeno: 17. rujna 2018.

Sažetak: U radu se nastoji utvrditi odnos bioetike i biopolitike u kontekstu osoba starije životne dobi. Iako starenje po sebi i nije fenomen, ipak se kao fenomen ističe odnos prema osobama starije životne dobi. S obzirom na to da iste nerijetko gube svoje psihofizičke sposobnosti i suočavaju se s vlastitim ograničenjima, neminovno se suočavaju i s vrijednosnim sustavom i odnosom društva. U tom smislu biopolitika očituje se kao snaga i moć koja je sposobna svojim instrumentima preobraziti i oblikovati novu kulturu, međutim ne samostalnim radom, već je dužna osloniti se na pomoć bioetike, čiji je temeljni predmet odnos spram ljudskoga dostojanstva, života i zdravlja. Nasuprot kulturi materijalizma i konzumerizma bioetika ima zadatak iznova probuditi u suvremenom društvu smisao i vrijednost ljudske naravi kao baze etičnosti i zdrave biopolitike radi razvijanja svijesti o krjepostima kao dijelu naravi ljudske osobe. Time se etika krjeposti želi istaknuti kao nova paradigma biopolitike jer odgovara onom izvornom i iskonskom ljudskom.

Ključne riječi: starost, biopolitika, bioetika, dostojanstvo starijih, treća životna dob, krjepost, altruizam.

Uvod

U članku *Starost – medicinski i psihološki vid* autor Anđelko Vujatović, govoreći općenito o izazovima starosti i starenja, naglašava: »'Dodati život godinama', tako glasi geslo gerontologa. Jedno su godine kao mjerna jedinica vremena, a drugo je Život! U pitanju je sadržaj, smisao i cilj. Svaki pe-

* Doc. dr. sc.
Mislav Kutleša,
Katolički bogoslovni
fakultet Sveučilišta u
Zagrebu, Vlaška 38,
10000 Zagreb, Hrvatska,
mcutlesakbf@
gmail.com

riod ljudskog života ima svoj sadržaj, smisao i cilj, ima svoju posebnost.«¹ Ljudski život od trenutka začeća pa sve do smrti, bilo prirodne ili prisilne, prati ono svima zajedničko – starenje. Od samoga trenutka začeća čovjek se nalazi u trajnom i neprekinutom procesu sazrijevanja, odrastanja i starenja, a potom i umiranja. Čitav bi proces ljudskoga ovozemaljskoga života u sebi zapravo bio obilježen kao starenje. Neovisno o tome što se može govoriti o različitim dobima života i ljudskim psihofizičkim i moralnim mogućnostima da stvaraju i upravljaju svojim životom, čovjek je, ipak, cijelim svojim bićem uronjen u tu stvarnost koja nerijetko u ljudima izaziva osjećaj straha i nelagode. Starost se, među ostalim, promatra i kao zalazak ili završetak ovozemaljskoga života, kao trenutak u kojem čovjek gubi ili ostavlja iza sebe sve one vrijednosti koje je tijekom životnoga vijeka izgrađivao i kojima je unaprijedivao svoj život u punom smislu riječi: tjelesnom, psihološkom, duhovnom, vjerničkom, moralnom i etičkom, društvenom, bračnom i obiteljskom, poslovnom... Upravo ta svijest kako se polako ulazi u novo vrijeme koje najčešće prati i novo psihološko i društveno stanje, a koje nerijetko izaziva, opravdano ili neopravdano, dubok strah od neizvjesnosti jer se postupno prelazi iz stanja samostalnosti u stanje ovisnosti o drugima. Drugim riječima, strah o smrti i nije možda toliki problem koliko je problem nametnuta društvena pozicioniranost. Naime, kako se kvaliteta osobnoga života mjerila doprinosom društvu te je ista izgrađivana na samostalnosti i autonomiji u starijoj dobi, nerijetko završava u neizvjesnoj ovisnosti i vrijednosti za druge. Stoga se nerijetko u svjedočanstvima osoba starije životne dobi čuju pitanja: Tko će se o meni brinuti? Kome ću biti briga i teret? Čiji ću životni ritam promijeniti, uskratiti slobodu i životni komfor? A završetak ili zaključak takvoga promišljanja neminovno se nalazi u pitanju: Ima li život u starijoj dobi smisla ako sam/smo samo i jedino teret obitelji i društvu?

Navedena pitanja neminovno nas vode u smjeru da se zaustavimo pred bitnim sastavnicama društva – pred suvremenom biotehnoškom i medicinskom znanostima. One u svojoj suradnji ulažu mnogo truda i vremena kako bi se svakom čovjeku osigurao život dostojan čovjeka, odnosno kvalitetan život koji će uvijek sačuvati vrijednost samostalnosti i društvene vrjednote. U takvom ozračju, u kojem suvremeni čovjek sve više ulaže u napredak kvalitete života, činilo se i čini se logičnim kako će se istovremeno razvijati i unaprijediti svijest s obzirom na suživot unutar ljudskoga društva. Slobodni smo naime pretpostaviti kako je suvremeni čovjek ipak svjestan da se život ne sastoji i ne izgrađuje samo na medicini i biotehnologiji te onome što su iste znanosti sposobne za čovjeka učiniti nego da se ključan čimbenik odnosi i na pitanja etike i morala. Ona sa sobom nose mnoga načela zaštite, obrane, poštivanja

¹ A. VUJATOVIĆ, Starost – medicinski i psihološki vid, u: *Bogoslovska smotra* 53(1983.)4, 232-234., ovdje 234.

i promicanja ljudskoga života i zdravlja, a napose vrijednost društvenoga života – biti u odnosu s drugim i prema drugomu. Ipak, stvarnost nas, iako ne želimo generalizirati ovaj stav, demantira, odnosno demantira tu logičnost. Točnije, na temelju mnoštva postavljenih zabrinjavajućih pitanja u kojima osobe starije životne dobi, ili oni koji se istoj dobi približavaju, preispituju smisao svoga života i svoju vrijednost za društvo, stječe se dojam kako je na općoj društvenoj razini i politika podbacila u mnogim ključnim političkim pitanjima od etičke, moralne i antropološke važnosti. Ono samo ukazuje na vrijeme buđenja svijesti o vrijednosti ljudskoga života te na nužan dijalog između dviju disciplina, bioetike i politike, radi razvoja kvalitetne i za život važne biopolitike. Dijalog se ponajviše očituje u etičkoj analizi suvremenoga mentaliteta i kulture društva, što ponajprije uključuje vrjednovanje ljudskoga života i dostojanstva te njegova smisla kriterijem kvalitete života, pri čemu se kvaliteta u starijoj životnoj dobi najčešće odnosi na doprinos koji pojedinac ili pojedina skupina (starosna) može ostvariti u korist općega dobra. U tom kontekstu vrijednost života posljedično je usko vezana uz pojam *osoba*, a potom i uz pravo na život.

Vraćajući se na početni navod A. Vujatovića: »dodati život godinama«, postaje razvidno kako je starost zaista zahtjevan i opsežan medicinski i politički izazov na koji je nemoguće odgovoriti bez antropoloških i etičkih doprinosa koji će se očitovati u jednome – osvijetliti vrijednost osoba starije životne dobi (u koji se može slobodno uključiti i svaka osoba koja iz različitih zdravstvenih ili ekonomskih situacija ne može izgrađivati samostalan život, nego je nužno egzistencijalno usmjeren na drugoga). Prema tomu pitanje starosti nije samo i jedino pitanje zdravlja i života, kako se često misli o starijima, nego društveno pitanje koje nas upućuje na društvenu pozicioniranost i vrjednovanje istih. Društvena dimenzija ljudskoga bića postaje u kontekstu biopolitike ključnim čimbenikom i bazom izgradnje kulture i etike života.

Uzevši u obzir kako svako ljudsko biće trajno tijekom ovozemaljskoga života teži tomu da ne izgubi svoju društvenu vrjednotu, da trajno bude promatran i prihvaćen kao vrijedan član društva, tada je nužno obratiti pozornost na to da politika mora biti i biopolitička, odnosno politika koja ispravno – ponajprije znanstveno – poštuje ljudski život i promiče isti u svim životnim okolnostima, neovisno o dobi, spolu, rasi, platežnoj moći i sl. Ovdje napose mislimo na obvezu da se svakom članu, s obzirom na to da ima pravo na život, omogući kvalitetan život koji se, kako se čini, ugrađuje na dva stupa: a) sloboda – odnosno da se svakom pojedincu omogući da ostvaruje svoj život s obzirom na mogućnosti i sposobnosti kojima je obdaren ili ostvaruje vlastite aspiracije, b) osjećaj pripadnosti – što se u starijoj životnoj dobi čini kao ključan antropološki i etički zahtjev unutar kojega pojedinac osjeća mir jer gubljenjem samostalnosti ne gubi i vrjednotu za društvo.

Iz navedenih razloga čini se kako u odnosu na kvalitetnu biopolitiku bioetika ima posebnu, ključnu i vodeću ulogu i zadaću da svojim znanstvenim spoznajama osvjetljava osobu, njezino dostojanstvo i vrjednotu, u svim okolnostima i svim životnim stadijima te jasnim etičkim kriterijima štiti politiku od utjecaja maltuzijanskoga oblika utilitarizma koji uskraćuje pravo na život nepodobnima ili nesposobnima za samostalan i za društvo odgovoran i vrijedan život.² Drugim riječima, cilj je ovoga članka tražiti biopolitiku humanističkoga karaktera u kojoj će vodeću etičku ulogu imati ljudska narav.

1. *Bios* u suvremenom političkom govoru u oblikovanju kulture

Dati jednostavan odgovor na pitanje što je biopolitika ili kakav je odnos između politike i *biosa* (života), zahtjevna je i teška zadaća jer nam se prvo nameće ono temeljno, a to je davanje odgovora o kojem se životu uopće govori ili želi govoriti te na koji način o njemu govoriti, tj. kojom antropološkom i etičkom metodologijom. No prvo pokušajmo dati odgovor na prvi dio pitanja.

Pojam *bios* vrlo je općenit i širok pojam koji označava sve ono što je, takoreći, »utjelovljeno«³, što čovjek svojim prirodnim putem može vidjeti, osjetiti, opipati i doživjeti te prema čemu može stvarati i oblikovati odnos. Na temelju *biosa* utvrđujemo i vlastitosti po kojima se međusobno razlikuju svi oblici utjelovljenoga/stvorenoga života: biljni svijet, životinjski svijet i ljudski svijet. Posljednji se posebice razlikuje po svom dodatku – *psyché* – koji se očituje u autonomiji i po kojem čovjek dobiva one značajke koje ga čine racionalnim bićem, subjektom, moralnim subjektom. Po *psyché* čovjek dobiva osobitosti koje njegov život čine kompleksnijim i bogatijim, pri čemu posebice ukazujemo na mogućnost da svojim racionalnim sposobnostima percipira i kritički vrijednosno otkriva, propitkuje i ostvaruje svoju egzistenciju u odnosu s drugim i prema drugom.

² Riječ je o pokretu koji je nazvan po anglikanskom pastoru Thomasu Robertu Malthusu (1776. – 1834.). »Malthus gleda na ljude koji bi svojom brojnošću mogli ugroziti blagostanje i moć vladajuće klase kao na izjelice koje se mora odstraniti, a ne kao na osobe koje stvaralačkom snagom svoga duha i radom svojih ruku pridonose blagostanju. Ako uistinu nastupi nestašica hrane, što se već događa u mnogim zemljama našega planeta, postoje dvije mogućnosti – povećati proizvodnju hrane i pravedno je podijeliti ili smanjiti broj ljudi.« G. KUBY, *Svjetska seksualna revolucija*, Zagreb, 2013., 37-38.

³ Pojam je namjerno smješten unutar navodnih znakova jer pojam života je dvoznačan: može se govoriti i onom utjelovljenom, odnosno vidljivom svijetu, kao što su: biljni, životinjski i ljudski svijet; no iz religijske perspektive može se govoriti i onom nevidljivom svijetu, o božanskom životu ili božanskoj stvarnosti koja nadilazi ovaj stvoreni svijet ili koji je ovaj stvoreni svijet stvorio – Bog. No valja napomenuti kako se može govoriti i o životu u općenitom smislu, kao što je npr. vječni život.

Iako se po sebi čini besmislenim povezivati *bios* i politiku, ipak nam ubrzani razvoj medicine i biotehnologije ukazuje na činjenicu kako se u sve kompleksnije zahvate na ljudsku osobu uključila i politika kako bi zakonski regulirala odnos medicine prema čovjeku, njegovu dostojanstvu i pravima. To se napose očituje u napadima na ljudsko dostojanstvo koje je fragmentirano do te mjere da svatko po vlastitom nahođenju određuje pravo na život drugoj osobi (pobačaj i eutanazija kao najeklatantniji primjeri). Time je današnja kultura oblikovana kao kultura relativizma i pluralističke etike koja secira ljudsko dostojanstvo u specifičnim životnim i razvojnim okolnostima, a najčešće na temelju materijalne isplativosti. U tom se kontekstu s pravom pitamo o smislu i vrijednosti ljudske naravi i krjeposnoga života. Ono na što želimo ukazati u ovom članku jest činjenica kako je nemoguće ostvariti jasnu i kvalitetnu biopolitiku bez isticanja onoga prirodnoga u ljudskom biću (koje je specifično za ljudsku vrstu) – bez altruizma, tj. nužnosti ulaženja u odnos s drugim, stvaranja zajednice osoba unutar koje se razvija etika očuvanja i njegovanja iste bilo biološkim putem – prokreacijom – bilo duhovnim putem – živjeti s drugim i za drugoga krjepošću odgovornosti.⁴ Želimo ukazati na to da je kultura života neostvariva ako izostane ljudska narav kao paradigma razumijevanja vrijednosti i nepovredivosti ljudskoga dostojanstva i života. Upravo je narav baza koja izriče trajnu vrijednost ljudskoga života neovisno o okolnostima: bolest, smrtna postelja / terminalna faza, embrionalno ili fetusno razdoblje, dijete, bogato ili siromašno, jer u kojoj god se fazi ili okolnostima nalazi ono trajno izriče činjenicu kako je i dalje riječ o životu.

Tako Ž. Paić navodi:

»Ovdje nije potrebno posebno govoriti o tome da se od Aristotela do politologijskih teorija o smislu i značenju politike, političkoga i politizacije danas očuvala ideja da je politika ljudska djelatnost kojom se svi ljudski odnosi, uključujući i odnose čovjeka s okolnim svijetom (prirodom) i drugim bićima organskoga svijeta, reguliraju kao politički odnosi u zajednici u određenome povijesnom prostoru i vremenu. Problem je u samome pojmu, kao i u svim danas izvedenim pojmovima slične semantičke i semiotičke naravi, poput, primjerice, biofilozofije, biosemiotike, bioetike itd., što se prefiks izveden iz grčke riječi u općem značenju života reducira na biologijski proširen pojam života. Tako je nejasno je li riječ samo o proširenju pojma politike i djelovanja, jer politika se valjda ne bavi nečim drugim negoli životom čovjeka u zajednici, ili je time politika bitno reducirana na specifične javne politike, koje se bave određenim aspektima javnoga reguliranja ljudskoga života u suvremenim državama.«⁵

⁴ Usp. L. BAZZICALUPO, *Biopolitica. Una mappa concettuale*, Roma, 2012.

⁵ Ž. PAIĆ, Preobrazba biopolitike, u: *Politička misao* 46(2009.)1, 7-27., ovdje 11.

Naše traganje za kvalitetnom politikom zaštite i promicanja ljudskoga života, napose u starijoj dobi, u njegovoj biološkoj i duhovnoj razini nalazi svoj pravac u stvarnosti koja se zove osjećaj za zajednicu i zajedništvo. Iz Paićeva navoda razaznajemo kako biopolitika jest bitno usmjerena i na individualni život pojedinca (njegova osobna prava) i na život u zajednici, pa je stoga i vrlo razvidno kako smo dužni analizirati status ljudskoga bića / čovjeka unutar zajednice, kakav je njezin odnos spram zajednice, ali i obratno, na koji način zajednica percipira i vrjednuje pojedinca, na kojim principima ga vrjednuje i iskazuje poštovanje i zaštitu. Ključna uloga biopolitike, s obzirom na temu članka, nalazi se u onome što nazivamo »prirodno pravo«⁶ ili pravo svakoga pojedinca društva da razvija i ostvaruje svoj život, da bude sretan i zadovoljan, da bude ispunjen i u miru živi svoj život. Međutim nužno je ukazati kako se prirodno pravo ne može ostvariti bez drugoga ili zajednice, ona u prirodnom pravu postaje ključni čimbenik.

Ovdje nemamo namjeru iskazati nepovjerenje prema zajednici ili ukazati kako društvena zajednica nema veći smisao u odnosu spram pojedinca osim u davanju onoga što mu pripada. Baš naprotiv, prirodno pravo nije ostvarivo ako zajednica ne prepoznaje svoga pojedinca jer su društvo i pojedinac umreženi, te se ono trajno očituje kao međuovisnost kroz uzajamnost. Društvena zajednica zapravo je put na kojem pojedinac prepoznaje i ostvaruje samoga sebe, napose u duhovno-moralnom smislu. Tako bi predmet biopolitike, s obzirom na pojavu širenja kulture konzumerizma koji duboko zahvaća ljudsko biće, bio stavljanje većega naglaska na duhovnu i moralnu izgradnju društvene zajednice koja bi doprinijela razvoju osjećaja solidarnosti i pravednosti.

Stoga, ako biopolitika »otpočinje kao moderna artikulacija moći suverene države da vlada svojim državljanima ulazeći u 'njihove živote'«⁷ i da promiče pravo na život osoba starije dobi, onda se prepoznaje još veća hitnost države (napose vladajuće garniture koja je pozvana surađivati sa znanošću radi poboljšanja kvalitete života) da bude otvorena kvaliteti života kroz dublju antropološku analizu naravi ljudskoga bića. Dublja antropološka analiza naravi ljudskoga bića nije daljnje rastakanje čovjeka, nego nastojanje da se otkrivaju novi argumenti u korist ljudskoga dostojanstva i zaštitu istoga.⁸ Naime »paradigme razumijevanja svijeta«⁹ i etičke paradigme u mnogočemu su doživjele svoju evoluciju. One, u konačnici, traže an-

⁶ Usp. *isto*.

⁷ *Isto*, 10.

⁸ Usp. F. VIOLA, La protezione dell'essere umano: valori e diritti fondamentali dell'uomo come abitante e co-abitante nel mondo, u: F. LUCREZI, F. MANCUSO (ur.), *Diritto e vita. Biodiritto, bioetica, biopolitica*, Salerno, 2010., 425-438.

⁹ Ž. PAIĆ, Preobrazba biopolitike, 10.

tropološku revoluciju buđenja svijesti o nepovrjedivosti i trajnoj moralnoj vrijednosti svakoga ljudskoga bića, koja proizlazi iz njegove naravi. Ljudska narav nije puka slučajnost ili zanemariva vrjednota ljudskoga bića. Narav izriče sve ono što ljudsko biće jest i bez čega ne samo da ne može ostvariti sama sebe nego bi napuštanjem istoga samoga sebe doveo u kaos.¹⁰ Ono se posebno pojačava činjenicom koja je obilježila noviju povijest društva, a u kojoj se ogleda najkvalitetnija prigoda za analizu biopolitičke paradigme, a to je svijest o pojmu osoba. Ista kultura, prema kojoj nije moguće zanijekati kako se mnoge biopolitičke rasprave i pitanja (kao što su pobačaj, eutanazija, medicinski potpomognuta oplodnja, genetski inženjering) lome oko onoga temeljnoga kao što je pojam osobe kako bi se pobačaj i drugi medicinski i biotehnološki zahvati na području ljudskoga zdravlja i života odobrili i prihvatili kao moralno opravdani činovi, ugnijezdila se i u hrvatsko društvo i kulturu. Osim toga, dovoljno bi bilo, uz ranije navedene primjere, spomenuti jedan od najeklatantnijih primjera današnje biopolitike koja samo pojačava problem odnosa nataliteta i mortaliteta i međugeneracijski jaz, a tiče se odnosa prema mlađim ženama koje teže ostvarivati svoj bračni i obiteljski život prokreativnim činom. Naime kolikim se ženama isto uskraćuje uz strah od gubitka posla ili koliko je žena koje su ostvarile svoje majčinstvo s posljedicama na radnom mjestu: gubitak posla, smanjena plaća i promjena radnoga mjesta s boljega na lošije?

Nadalje, kako je demografija sastavni dio predmeta kojim se bavi biopolitika jer se tiče života, tada je korisno, osim napada na ljudski biološki život, uključiti i onu društveno-kulturnu¹¹ pojavu i problematiku jer biopolitiku promatramo iz dviju perspektiva: a) s obzirom na formu biopolitiku promatramo iz konteksta suvremene kulture, koja nesumnjivo doprinosi oblikovanju politike biopolitike selektivnoga karaktera i odnosa spram članova zajednice¹², te b) s obzirom na ulogu *oblikovateljice* kulture društvene zajednice. Nije naime potrebno *gurati pod tepih* činjenicu kako je na nacionalnoj i svjetskoj razini starost postala opći problem, iako se problem, u konačnici, ne odnosi na starost kao takvu, nego na odnos mladih i starih i na odnos

¹⁰ F. VIOLA, *La protezione dell'essere umano: valori e diritti fondamentali dell'uomo come abitante e co-abitante nel mondo*, 430.

¹¹ *Usp. isto*, 13.

¹² Ovdje osobito mislimo na današnje tumačenje dostojanstva i ljudskih prava u kontekstu ljudskih embrija i fetusa. Nije nepoznato kako mnoge udruge, osobito na području Republike Hrvatske, i pojedinci pri definiranju ljudskoga bića osobom polaze od nekih osobnih kriterija: razvijen živčani sustav, rođenje, govor, autonomija itd. (postoji čitava plejada kriterija koje određuju i tumače roditelji ili društvo), i nekih društvenih, odnosno onoga na koji način i u kojoj mjeri pojedinac doprinosi razvoju i boljitku društvene zajednice. Rezultat istih kriterija očituje se u odbacivanju pobačajem ili selektivnim pobačajem, eutanazijom, domovima, bolnicama itd. Radi boljega razumijevanja selektivne antropologije i etike čitatelja se upućuje na: U. VERGARI, *Governare la vita tra biopotere e biopolitica*, Trento, 2010.

nataliteta i mortaliteta. Posrijedi je stanje koje, barem na ekonomskoj razini, može destabilizirati odnose između mladih i starih na globalnoj razini u etičkom i moralnom smislu. Od percepcije i vrjednovanja osoba starije životne dobi do odnosa prema istima. Nije naodmet spomenuti kako su odnosi već sada vrlo napeti te su nerijetko osobe starije dobi vrjednovane kao teret društvu, napose u odnosu na radničku klasu koja nastoji doprinijeti osobnom i društvenom boljitku. Dovoljno je istražiti koliko starijih osoba, umirovljenika, dolazi na jednoga radnika u Republici Hrvatskoj, na razini Europe ili pak na svjetskoj razini. Osim toga, koliko često se osobe starije dobi vrjednuju kao oni koji oduzimaju prostor mladima, pa čak i radni prostor¹³, što polako stvara ozračje nesnošljivosti i nepotrebne kompetitivnosti radi uklanjanja starijih osoba. Može se slobodno zaključiti kako je riječ i o svojevrsnoj kulturi za koju odgovornost svakako snosi i politika zbog nedostatka natalitetne politike (povećanje prava i dostojanstva žena, radnica i radnika) i nedostatka ulaganja u razvoj etike odgovornosti kao etike na kojoj potencijalno počiva zajedništvo osoba. S obzirom na to da ista politika nedostaje te da je etika više prepuštena ulici i pluralističkom/subjektivnom razumijevanju svijeta, društva i zajedništva, postaje razvidno, kao i kroz povijest, kako nas takvo ozračje polako vodi u povijesno rasiističko nasljeđe nacističkoga režima koje je radi stvaranja čiste rase/nacije ideološki sustavno uklanjalo nepodobne i nesavršene. To svakako uključuje i odnos prema starijim i nemoćnim osobama. Iako je ono snažnije naglašeno u kontekstu selektivnoga pobačaja i eutanazije, ne treba zanemariti stanje etičke svijesti osobe/obitelji/društva koja *etikom selektivnosti, korisnosti i isplativosti* prosuđuje i vrjednuje svoju svakodnevicu, uključujući i osobe oko sebe.

U navedenim okolnostima cijeli društveni život dobio je sasvim novu etičku dimenziju u kojoj je pitanje zajedništva i odgovornosti marginalno pitanje istisnuto pred navalom ljudskih subjektivnih, ne nužno prirodnih, prava i želja. Vodeći se starom krilaticom *sto ljudi – sto čudi*, očituje se more prava i pluralizma etike u kojoj svatko preuzima na sebe onu odgovornost u kojoj nalazi svoje osobno zadovoljstvo i sreću, što je nerijetko u potpunoj kontradiktornosti s istinskom naravi ljudske vrste. Ovdje napose mislimo na trenutke kada izostane osjećaj odgovornosti prema osobama koje su izgubile sposobnost samostalnoga vođenja života, a čija je samostalnost u potpunosti u rukama mlađih naraštaja, obitelji i društva. Nerijetko je upravo u tim okolnostima iščeznulo ono *prirodno* za čim teži svako ljudsko biće i

¹³ Posrijedi je stvarnost koja pogađa društvo. Naime, s obzirom na omjer mladih i starih, sve se više osjeća potreba da se produljuje radni vijek, što u konačnici samo onemogućava mlađim naraštajima da nađu svoje radno mjesto i ostvaruju se, da i sami doprinose obitelji i društvu – *biti na korist, biti koristan sebi i drugima*.

što izvire iz same ljudske osobe¹⁴ – pravo na život, pri čemu posebice mislimo na živ (stvarno prisutan) i zdrav društveni život. U biopolitici koja želi sačuvati status čuvarice i njegovateljice zajedništva osoba u kojoj će svatko naći svoje mjesto i položaj treba prepoznati znakove koje osobe starije dobi iskazuju spram društva:

»Stariji ljudi nisu više pasivni promatrači koje je pregazilo vrijeme nego kreatori svog slobodnog vremena u kojem se nalaze hobiji, obrazovne aktivnosti, rad na računalu i pretraživanje Interneta, sport, sudjelovanje u političkom životu, pohađanje kulturnih priredbi, druženje s vršnjacima ... U Europi, 'najstarijem' kontinentu u kojem se broj starijih osoba ponegdje približava postotku od 25% udjela u ukupnoj populaciji, podržavaju se i razvijaju različiti modeli za uključivanje starijeg stanovništva u aktivan život zajednice. Time se održava vitalnost ljudi, smanjuju se bolesti, iskorištavaju se potencijali i iskustvo nagomilano godinama, a i poštuju se prava starijih osoba proklamirana rezolucijom UN-a o ljudskim pravima. Podsjetimo se kako je pravo na kvalitetan život u starosti jedno od osnovnih ljudskih prava. Ostala prava vezana za starije ljude govore da: ih treba tretirati kao samostalne i integrirane ličnosti; se prema njima svi ljudi trebaju odnositi kao prema odraslim osobama; trebaju imati iste životne prilike kao i ostali članovi društva; imaju pravo samostalno odlučivati o daljnjoj perspektivi vlastitog života; imaju pravo na budućnost; imaju pravo na rekreaciju i prijatelje; imaju pravo na romantiku i intenzivan emocionalni život; se članovi društva trebaju zanimati za starije i pomagati im; imaju pravo na profesionalnu pomoć stručnjaka u svim područjima; imaju pravo biti stari (tj. specifični).«¹⁵

U navedenim okolnostima ostaje razvidno kako je suvremena biopolitika u dubokoj antropološkoj krizi s obzirom na to da se nalazi pred pravom poplavom ljudskih prava i etičkoga pluralizma, koja je postupno i sustavno istisnula ono što je tradicionalno bilo u temeljima – svijest o nepovrjedivosti i nedodirljivosti ljudskoga dostojanstva i života. Kako bi sačuvala i nadalje promicala život, i pojedinca i društva, mora iznova probuditi svijest o naravi ljudskoga bića, o metodologiji kojom čovjek upoznaje i ostvaruje sama sebe kao moralno i etičko biće. U istome nalazimo jedini put koji će omogućiti da se *novom etikom* zaštiti svako ljudsko biće, a napose ono najslabije u društvu: nerođeni, na samrti, teško tjelesno i psihološki bolesni, starije i nemoćne osobe.

¹⁴ Usp. L. BAZZICALUPO, Biopolitica della bioetica: la normatività del concetto di natura, u: F. LUCREZI, F. MANCUSO (ur.), *Diritto e vita. Biodiritto, bioetica, biopolitica*, Salerno, 2010., 407-424.

¹⁵ M. ŠPAN, Treća životna dob danas, u: *Dijete, vrtić, obitelj. Časopis za odgoj i naobrazbu predškolske djece namijenjen stručnjacima i roditeljima* 52(2008.)14, 12-14., ovdje 13.

2. Bioetičko tematiziranje trajne vrijednosti ljudskoga života

Kroz prethodnu društveno-kulturnu problematiku u kojoj se nalazi suvremena biopolitika i njezin odnos prema ljudskom životu i osobi u daljnjoj analizi ostaje nam izdvojiti dva ključna vrijednosna pojma bitna za ono ljudsko: *psyché/narav* i *dobro*. No prije toga istaknimo odnos bioetike prema društvu.

Za bolje razumijevanje odnosa bioetike i biopolitike, kao i odnosa bioetike prema svim znanstvenim disciplinama koje kao svoj objekt imaju ljudsko zdravlje i život, čini se ključnim ukazati na karakter bioetike, na koji način bioetika vrjednuje i pristupa istim disciplinama, ali i svakom pojedincu koji promišlja o sebi i o svojoj društvenoj poziciji i odnosu u društvu. Kako bi približio bioetiku i njezinu svrhu Francesco D'Agostino ukazuje na to kako je s obzirom na svoju metodologiju rada bioetika nužno kritički usmjerena prema svima, pri čemu posebno izdvajamo znanost, kojima je primarni zadatak trajno unaprjeđivati kvalitetu ljudskoga zdravlja i života. Pri tome bioetika ne kritizira, nego kritički konstruktivno pristupa svim znanstvenim disciplinama, napose medicini i biotehnološkim znanostima, kako bi uvijek iznova propitkivala i na racionalnoj osnovi analizirala etičke temelje odnosa i zahvata na ljudskim bićima. Po svojoj naravi, osim što je usmjerena prema istini, ili bi barem to trebala biti (neovisno o unutarnjim podjelama na laicističku i katoličku bioetiku), bioetika omogućuje po svojem interdisciplinarnom sastavu svim znanstvenim disciplinama da sudjeluju u daljnjem propitkivanju vlastitih etičkih temelja i traženja novih etičkih modela odnosa i vrjednovanja dostojanstva i vrijednosti ljudskoga života¹⁶, koji svakako uključuju i etički mentalitet društva. Kako pri tome ne bi zapala u manipulaciju i izgradnju vlastite etike, s obzirom na to da se nalazi u stanju traženja etičkih načela, a ne izgradnje, bioetika je usmjerena poštivanju temeljnoga etičkoga načela: *čini dobro – izbjegavaj zlo*. Drugim riječima, u kontekstu univerzalnoga etičkoga temelja i baze pojedinačnih etičkih pristupa spram ljudskoga bića bioetika je pozvana ono dobro i zlo vagati u svjetlu ljudske naravi. Prema tomu prvi zadatak bioetike u otkrivanju puta na kojem se nalazi odgovor na pitanje *dobra* (u etičkom smislu) bio bi istaknuti narav i osvijetliti vrijednost ljudske osobe i dati odgovor na neka temeljna pitanja koja zahvaćaju i oblikuju suvremenu biopolitiku, a po njoj i kulturu i mentalitet društva. Ne uključujući samo problematiku pobačaja ili eutanazije ili medicinski potpomognute oplodnje i genetskoga inženjeringa nego odnos prema osobi uopće, prema njezinim kvalitetama i društvenoj ulozi. U tim zadacima koji za svoj cilj imaju promicanje i zaštitu ljudskoga bića, njegova zdravlja i života, kritičkoj je analizi podvrgnuta i biopolitika jer ima ključnu ulogu u oblikovanju kulture društva. Po tom pitanju biopolitika je dužna prihvatiti antropološka i etička *otkrića* bioetike omogućujući pojedincu da odgovori na

¹⁶ F. D'AGOSTINO, *Bioetica e biopolitica. Ventuno voci fondamentali*, Torino, 2011., 37.

svoja unutarnja/duhovna nagnuća koja ga potiču da se ostvaruje i obogaćuje sebe i društvo te da društvo istoga prihvaća i poštuje njegovu vrijednost i onda kada ga snage napuste. Slično naglašava Francesco D'Agostino u djelu *Bioetika i biopolitika* u kojem je jasno pozicioniran odnos bioetike spram biopolitike, ali i u njihovu međuodnosu: bioetika je *prius*, a biopolitika *posterius*¹⁷. Naime D'Agostino ističe kako jednom razrađena studija o specifičnim bioetičkim pitanjima, među kojima izdvajamo odnos prema ljudskom životu i zdravlju, i sve što ono nosi u sebi, napokon valja dati prostor biopolitici i provođenju tih istih spoznaja.¹⁸ S obzirom na to da je politika oduvijek imala veze s ljudskim životom¹⁹ jer je ponajprije usmjerena prema unaprijeđivanju interesa društvene zajednice, onda je i očekivano da biopolitika ima za cilj unaprijediti interese pojedinaca i zajednice u smislu tjelesnoga i društvenoga značenja, kao sastavnoga dijela ljudskih prava na život.

Na početku bioetičke analize spomenimo kako se pitanju osoba starije životne dobi može pristupiti iz triju različitih pravaca:

- 1) Prvo bismo svoje vrijeme mogli izdvojiti za razjašnjenje pojma i procesa starenja, a koje nerijetko sa sobom nosi i neke psihofizičke izazove. Tu nam se temu trenutačno čini posve nepotrebno posebno razjašnjavati jer je riječ o onom, ponajprije biološkom, procesu kojemu je nemoguće izbjeći, osim ako bi se opredijelili za temu etičnosti medicinskih i biotehnoloških zahvata radi produljenja života.
- 2) Na drugom mjestu mogli bismo izdvojiti ono što bi bilo opravdano nazvati globalnim fenomenom u pravom smisli riječi – ubrzano starenje svjetskoga stanovništva. U tom slučaju cilj bi bio razjasniti koji su čimbenici i društvene pojave doprinijele rušenju ekvilibrija s obzirom na odnos nataliteta i mortaliteta, odnosno na odnos mlađe i starije populacije u postotcima, kao i predviđanja koja nam donosi Svjetska zdravstvena organizacija (dalje: SZO). SZO izradila je već ranije istraživanje starenja svjetskoga stanovništva i njegov utjecaj na ekonomske, političke i društvene uvjete ljudskoga života²⁰, što je u konačnici obilježilo pučanstvo krajem drugoga tisućljeća, a nastavlja se vrlo rapidno i u trećem tisućljeću.²¹

¹⁷ Usp. *isto*, 51.

¹⁸ Usp. *isto*, 51-52.

¹⁹ Usp. R. ESPOSITO, *Termini della politica. Comunità, immunità, biopolitica*, Milano – Udine, 2009., 139.

²⁰ World Health Organization, *Number of people over 60 years set to double by 2050*, u: <http://www.who.int/mediacentre/news/releases/2015/older-persons-day/en/> (23. 11. 2017.)

²¹ Usp. LJ. TODORIĆ, Skrb za ljude u posljednjem razdoblju života, u: *Crkva u svijetu* 33(1998.)1, 62-67., ovdje 62.

- 3) Na posljednjem mjestu mogli bismo izdvojiti društvenu pozicioniranost osoba starije životne dobi. To je tema koja, osim što se oslanja na prethodnu točku ili u istoj nalazi uzrok društvenoga revrjednovanja osoba starije životne dobi polazeći od korisnosti, u sebi nosi novo vrjednovanje osoba starije dobi, kao i prava koja ih se bitno tiču s obzirom na kvalitetu života. Ovdje se posebno misli na odnos društva prema osobama starije dobi, čija se prava češće mjere korisnošću i isplativošću u društvu. To bi, takoreći, bilo ono na što ukazujemo kao na biopolitičko pitanje i dužnost u pravom smislu riječi.

U analizi ključnu ulogu igraju stvarna iskustva koja nam daju uvid u ne toliko zavidan položaj osoba starije životne dobi zbog dvostruke ugroženosti pred kojom, u konačnici, stoji svako ljudsko biće. Naime prva točka koja se bavi biološkim istraživanjem procesa starenja ukazuje na činjenicu kako sa starenjem, koje je sastavni dio ovozemaljskoga života, dolazi i do postupnoga gubljenja psihofizičkih snaga i sposobnosti, što za posljedicu ima slabu ili nikakvu aktivnu fizičku i intelektualnu angažiranost u društvu. Drugim riječima, naglašen je strah od beskorisnosti i samooće. S druge strane, opet, vodeći se drugom točkom, dolazimo do sasvim oprječne situacije. S obzirom na to da je sve veći broj osoba starije životne dobi, sve se više rad i razvoj u društvu oslanja na starije osobe, produljuje se radni vijek, što posljedično utječe na mlađe generacije koje gube svoje mogućnosti osobnoga ostvarenja i društvenoga doprinosa. Pri takvom disharmoničnom odnosu između mlađih i starijih sve se više stvara nepotreban jaz koji će zbog netrpeljivosti rezultirati još nehumanijim odnosima. Iz istoga razloga oba polazišta ukazuju na to da suvremeno društvo vapi za onom biopolitikom koja će doprinijeti stvaranju zdravoga društvenoga ozračja i ekvilibrija kako bi se osigurao kvalitetan društveni život svih članova društvene zajednice. Osim pronatalitetne politike, valja obratiti pozornost na etičku edukaciju i buđenje svijesti kako je ljudski život ponajprije vrijednost u sebi, a potom i vrijednost za društvo. To bi u konačnici značilo da je cilj dijaloškoga odnosa bioetike i biopolitike oslobođenje društva od dvaju strahova: 1) strah od starenja, što se nerijetko očituje u gubitku osjećaja korisnosti i konkurentnosti u društvu; 2) strah od starijih osoba koje zauzimaju sve više prostora u društvu ili postaju teret društvu.

Bez obzira na situaciju u društvu ili svijetu ne može se negirati i njihovo pravo na život, pravo na dostojanstven život, koje ponajprije uključuje njihovo prepoznavanje i pozitivno vrjednovanje, s mogućnošću da i dalje budu uključeni u život društva. Ovdje je korisno izdvojiti nešto duži citat iz Platonova djela *Država*, koji predstavlja sukus ovoga izlaganja i rada:

»Sokrate, ne silaziš nam često u Pirej, a trebao bi. Da ja još mogu lako ići u grad, ne bi trebalo tebi ići ovamo, nego bismo mi išli k tebi; ali sada trebaš ti

češće ovamo dolaziti. Jer znaj, kako mi slabe naslade tjelesne, tako mi rastu želje i naslade za razgovorom. Učini nam to; budi zajedno s ovim mladićima, pa ovamo k nama dolazi kao k prijateljima i posve domaćima.

I zaista, Kefale – rekoh ja – rado razgovaram sa starcima. Čini mi se, naime, da njih kao ljude, koji su put prije prešli, kojim ćemo možda i mi morati ići, treba pitati kakav je, je li neravan i mučan ili lak i prohodan; pa i tebe bih rado zapitao, kako ti se čini, kad si već u toj dobi, za koju kažu pjesnici da je na pragu starosti: je li kao 'muka života' – ili kako ti to inače nazivaš?

Ja ću ti Sokrate, zaista, kazati, kako mi se čini. Jer nas nekoliko, iste dobi, često se sastajemo, da ne zatremo staru poslovicu. Većina jadikuje na sastanku, čeznući za nasladama mladosti i sjećajući se ljubavnih čara, pića, gozbi i drugoga koječega, što je s time u svezi; žaloste se, kao da su izgubili nešto veliko, kao da su samo tada živjeli, a sada ne žive; neki se tuže i na zlostavljanje, koje stari ljudi moraju trpjeti od svoje, pa nato gunđaju protiv starosti, što im je kriva toliku zlu.«²²

Drugim riječima, starost na neki način predstavlja stvaran izazov i izvor straha i za pojedinca i za društvo, a tomu na osobit način doprinosi kultura konzumerizma u kojoj osobe starije životne dobi vlastita ograničenja i nemoć shvaćaju kao nesposobnost aktivne ugrađenosti i uključenosti u društvo za njegov daljnji napredak. Taj nam podatak očituje kako je starost teško i zahtjevno egzistencijalno pitanje jer je zanemarena narav osobe kao poziv osobe. Rajka Polić opisuje ju riječima Simone de Beauvoir citirajući djelo *Starost*: »Smisao i vrijednosti starosti određeni su smislom koji ljudi pripisuju svojoj egzistenciji i njihovim sveukupnim sistemom vrijednosti. Obratno: načinom na koje se neko društvo ponaša prema svojim starima, ono bez dvoličnosti otkriva istinu – često brižljivo prikrivanu – o svojim načelima i ciljevima.«²³ Naime »vođeni interesima kapitala ljudi su indoktrinirani na način da su samo stjecanje, jurnjava, stres, društveni utjecaj i slično vrijedni življenja«²⁴. Starost u suvremenom kapitalističkom i konzumerističkom društvu, što se nerijetko vidi i kao paradigma biopolitike, označava nesigurnost i društveni svršetak starijih s mogućom posljedicom i osobnoga nestanka na društvenoj sceni izolacijom ili pak istrjebljenjem eutanazijom jer postaje problem i teret društvu,²⁵

²² PLATON, *Država*, Zagreb, 2004., 60-61.

²³ *Isto*, 38.

²⁴ R. POLIĆ, Odgoj za starost kao mogućnost emancipacije, u: *Metodički ogledi* 12(2005.)1, 97-111., ovdje 104.

²⁵ Usp. A. VUJATOVIĆ, Starost – medicinski i psihološki vid, 232.; R. POLIĆ, Starenje i (ne)moć. U povodu 100. obljetnice rođenja Simone de Beauvoir, u: *Metodički ogledi* 15(2008.)2, 33-45., ovdje 37.

a na kraju možda i samom sebi. Ovdje slobodno možemo naglasiti kako je riječ o svojevrsnom eugeničkom mentalitetu koji selektivno vrjednuje ljudski život po kriteriju korisnosti. Pa i kad bi biotehnologija napredovala do te mjere da može odgađati smrt do unedogled ili kad bi bilo moguće uvijek se iznova pomlađivati i pojačavati svoje duhovne i tjelesne funkcije i na taj način uvijek ostati atraktivan i potencijalno koristan društvu, čovjek bi bio zakinut za ono moralno i naravno u ljudskom životu – brinuti se za drugoga i drugome služiti ili biti ponizan i dopustiti da se bude poslužen, što je temelj istinskoga zajedništva ljudi.²⁶ Stoga je ključno rješenje tih problema tražiti u odgoju za život, i u mladosti i u starosti, vodeći se istinom o nepovrjedivosti i nepromjenjivosti vrijednosti ljudskoga života u svim životnim fazama i situacijama. Po tom pitanju bioetika je dužna kritički promišljati kulturu i mentalitet suvremenoga društva koje sve više ljudski život vrjednuje s pomoću kriterija utilitarizma i funkcionalizma koji posve isključuju vrjednote kao što je zajedništvo. Iz istoga razloga bioetika bi, u odnosu na biopolitiku, imala dvostruku zadaću: 1) ukazati na vrijednost ljudskoga života kao na vrijednost u sebi i na njegovu narav koja nam otkriva nužnu upućenost na drugoga i na taj način dati etički odgovor suvremenoj konzumerističkoj kulturi *iskoristi i baci*; 2) ukazati na etičku paradigmu koja će doprinijeti prethodnoj točki.

Ranije smo u više navrata ukazali kako je po svojoj naravi ljudska osoba bitno upućena na drugu ljudsku osobu ako želi pronaći, otkriti i ostvariti samu sebe. Po tom je pitanju ljudska narav u svojoj biti uzajamnoga karaktera, odnosno čovjek je istovremeno upućen na primanje i davanje, to je ono što održava njega i zajednicu u njihovom *psyché*. Doprinos istomu nalazimo u krugu kršćanske antropologije koja u drugom poglavlju *Knjige Postanka* nalazi ključan podatak s obzirom na njegovu *psyché* narav: »Nije dobro da čovjek bude sam: načinit ću mu pomoć kao što je on.« (Post 2, 18) Božji stav nas upućuje na ljudsku stvarnost, na njegovu izvornu, a pomalo zaboravljenu narav: osim što je vladar, čovjeku je povjerena briga za sve stvoreno, on je i pomoć, službenik bližnjemu. Drugim riječima, ljudska je narav takva da čovjek bez bližnjega i bez zajedništva/zajednice ne može spoznati svoju *manjkavost* i nedostatke, ali ni ispuniti i ostvariti samoga sebe. Za čovjeka zajednica nije samo pitanje života s drugim nego je drugi trajna obveza i odgovornost – za drugoga se živi. *Psyché* se očituje u onome što druge žive vrste nemaju i u čemu su nesposobne shvatiti izvor osobne vrjednote i razvoja: živjeti za drugoga i dati život za druge. Život, dostojanstvo i vrijednost drugoga traži da bude prepoznat i prihvaćen: »Gle, evo kosti od mojih kostiju, mesa od mesa mojega!« (Post 2, 23) Prema tomu čovjekova antropološka kompletnost i moralna zrelost ostvaruju se tek u duhu uzajamnosti s drugim, u izmjeni darova/vlastitosti s bližnjim. Bez

²⁶ E. SGRECCIA, *Manuale di bioetica. Aspetti medico sociali*, Milano, ³2002., 508-529.

razmjene nije ostvariv ni pojedinac ni zajednica. Ono se međutim ne odnosi na razmjenu u trgovinskom smislu u kojem se traži korisnost ili isplativost neke razmjene, nego u moralnom smislu u kojem se ljudska vrjednota ne mjeri materijalnom, nego duhovnom i moralnom korisnošću, u svemu onome što osoba dobiva u brizi za drugoga i u čemu se otkriva pravi smisao i vrjednota onoga *psyché* u čovjeku kao duhovnom biću. Navedene nas ljudske vlastitosti upućuju na pravu narav i smisao onoga što nazivamo čovjek – *homo sapiens sapiens*. Prava čovjekova sreća i ushit na temelju Post 2, 23 nalazi se u spoznaji darivanja drugoga, u njegovu besplatnom i nesebičnom darivanju. U svom darivanju drugi postaje svojevrsna provokacija koja traži odgovor jer i drugi traži isti ushit sreće i zadovoljstva kao posljedicu ispunjenosti i životne ostvarenosti. Stoga *biti pomoć* nije samo dio ljudske naravi nego čovjekova životna služba koju ostvaruje u brizi i njezi drugoga, u očuvanju njegova prava na dostojan i kvalitetan život. Po tom načelu osobe starije životne dobi ne gube svoju vrijednost, nego one uvijek, zbog svojih eventualnih tjelesnih i psiholoških ograničenosti, ostaju svojevrsna provokacija i ispit onoga *psyché*, tj. moralne zrelosti i krjeposnoga života. Prema tomu *psyché* je više od razuma jer ono nije samo usmjereno tomu da shvaćamo stvarnost oko sebe i svoje sposobnosti, da mislimo i promišljamo nego da krjepošću mudrosti spoznajemo krjeposti kao puninu i ostvarenje vlastite razumne naravi, s obzirom na to da razumom spoznajemo i ono dobro. *Psyché* je onaj dio čovjeka koji nas povezuje s drugim da s njime surađujemo i da se po njemu ostvarujemo darivajući sama sebe. *Psyché* je razlog naše moralne sposobnosti i odgovornosti. Moralno dobro njezina je gramatika i govor koji se ne može ostvariti ni razviti bez svijesti da je čovjek ponajprije moralno biće te da je sva njegova djelatnost usmjerena prema njegovoj moralnoj izgradnji.

3. *Psyché* kao razlog i izvor etike krjeposti kao paradigme nove biopolitike

Rječnik moralne teologije, govoreći o krjeposti na općenit način, naglašava kako krjepost označava dobra koja pravedna osoba nastoji slijediti i ostvariti, ali označava i snagu ili sposobnost koja omogućuje da se ostvari dobro²⁷ koje je sam čovjek i njegova zajednica. Iako se već tradicionalno govori o različitim krjepostima – ulivenim i stečenim krjepostima – u našem kontekstu želimo naglasak staviti na stečene krjeposti, na one krjeposti koje čovjek razvija u odnosu s drugim, na krjeposti koje nas upućuju na drugoga, na život i suradnju s drugim i po kojima razvija i ostvaruje svoju narav.

²⁷ D. MONGILLO, Virtù, u: F. COMPAGNONI, G. PIANA, S. PRIVITERA (ur.), *Nuovo dizionario di teologia morale*, Milano, 1999., 1450.

Već smo ranije naznačili, oslanjajući se na kršćanske antropološke naglaske, kako ljudska narav progovara u čovjeku moralnim jezikom – altruizmom, prepoznavanjem drugoga u njegovoj jedinstvenosti, a po njegovoj jedinstvenosti i u svojoj jedinstvenosti i nedostatcima koje ispunjava drugi. Kako upućenost na drugoga nije nepoznata čovjeku i njegovoj naravi, tako otvorenosti prema drugomu i za drugoga pojedinac ostvaruje svoju narav i iskonski poziv. Međutim etika koja proizlazi iz same ljudske naravi nije kantovskoga karaktera da se upućenost na drugoga čini zbog službe ili dužnosti, nego zbog osobnoga nagnuća duha koje ponajviše upućuje na krjepost ljubavi prema sebi. To bi se moglo izreći tako da čovjek, ljubeći drugoga, ljubi i ostvaruje sama sebe, odnosno, iako se drugome predaje, ipak istovremeno obogaćuje i sebe i svoga bližnjega kojemu služi. Prema tomu za čovjeka je upućenost na drugoga »ordo amoris«²⁸, zapovijed ljubavi i brižnosti prema samom sebi, ono je vrhunac onoga što bismo, u konačnici, u pravom smislu riječi nazvali humanim, istinski ljudskim jer izvire iz ljudske naravi. Da bi se suvremeno društvo moglo uistinu zvati ljudskim društvom, dužnost je biopolitike uz pomoć bioetike uputiti se pravcem uvažavanja etike krjeposti jer daje najkonkretniji odgovor na ljudsku narav. Po tom principu etika krjeposti dobiva nove značajke koje doprinose razvoju politike i kulture života (biopolitike u pravom smislu riječi) – ona je utočište i sigurnost svim članovima zajednice da trajno ostaju zaštićeni u svojim pravima i vrijednosti za zajednicu jer doprinosi povezivanju članova zajednice u duhu odgovorne bratske ljubavi (usp. 1 Iv 3, 11-24).

No u kontekstu odnosa prema osobama starije životne dobi pitanje etike krjeposti može biti daleko bogatijega karaktera jer se nerijetko u služenju bližnjemu koji je u potpunoj ili djelomičnoj nesposobnosti samostalnoga načina života smatra da ničime ne mogu doprinijeti ili uzvratiti. Međutim kršćanska antropologija ne stavlja naglasak na ono što ćemo konkretno primiti od drugoga, nego što ćemo drugomu dati te na to da davanjem osoba spoznaje svoje krjeposti koje jača ili se istima obogaćuje. Prema tomu, biti na službi drugomu, služiti bespomoćnoga jest put koji ukazuje na dobrohotnost i velikodušnost. Tako *Kompendij socijalnog nauka Crkve* naglašava:

»Oni koji imaju političke odgovornosti ne smiju zaboraviti uli podcijeniti moralnu dimenziju zastupanja, koja se sastoji u nastojanju da se dijeli sudbina naroda u traženju rješenja društvenih problema. U toj perspektivi odgovorna vlast znači također vlast koja se obnaša preko utjecanja krepostima koje pospješuju prakticiranje vlasti u duhu služenja (strpljivost, skromnost, umjerenost, ljubav, nastojanje u dijeljenju); vlast što je ostvaruju osobe koje

²⁸ Isto, 1471.

su kadra istinski, kao svrhu vlastita djelovanja, prihvati opće dobro, a ne prestiž ili stjecanje osobnih koristi.«²⁹

S obzirom na to da smo već ranije istaknuli kako se prema osobama starije dobi današnje mlađe generacije nerijetko odnose s većom dozom netrpeljivosti i nepoštovanja jer oduzimaju ili uskraćuju prostor slobode, druženja i rada, tada je i činjenica kako za izlazak iz zatvorenoga kruga, unutar kojega se stvara jaz među generacijama, biopolitika ima zadatak ukazati na starosnu dob kao na put novoga prostora moralnoga rasta i sazrijevanja, i to ne samo jer je netko bespomoćan nego jer je čovjek. Pri tome kontekst starosti kao simbola radikalnije psihofizičke ograničenosti i ograničene samostalnosti samo omogućuje da snaga krjeposti, i vježbanje u istom, još više dođe do izražaja, a posljedično i ono što nazivamo humanim u ponašanju ljudske osobe. Tako smo slobodni spomenuti kako su temeljne krjeposti koje nalazimo u poštovanju i služenju osoba starije dobi, uključujući i prihvaćanje činjenice kako svojim znanjem i iskustvom mogu pripomoći nadolazećim generacijama na kojima će počivati svijet i budućnost ljudskoga društva, krjeposti solidarnosti, strpljivosti, pravednosti i razboritosti.

Iako uz osobe starije životne dobi najčešće vežemo zalazak ovozemaljskoga života i smrt, onda je logično kako u tim i takvim trenucima starija osoba može biti svjedok i simbol potpune poniznosti pred Bogom i spremnosti da se racionalno pristupi smrtnom trenutku bez straha, bijega i psihološkoga grča.³⁰ To se posebno pojačava činjenicom kako je suvremena kultura obilježena sve češćim odobravanjem i priznavanjem ljudskoga prava na eutanaziju. Takvi trenuci još više ukazuju kako suvremeni čovjek, obilježen i formiran kulturom smrti koja je obilježena gotovo psihotičnim strahom od patnje i boli, a potom i od iznenadne smrti, traži svjedoke one izvorne humanosti u kojoj čovjek ne bježi od smrti ili joj ide ususret u strahu od boli i patnje. Međutim ovdje je ipak prikladno spomenuti kako je i eutanazija najčešće posljedica onoga najvećega straha – straha od samoće. Izoliranost u patnji i suočavanje s istom u potpunoj samoći te ostavljenost najveće su moralne tragedije čovječanstva koji je svoj *humanum*, umjesto da ga ostvaruje u požrtvovnosti i solidarnosti u patnji, okrenuo prema bijegu i smrti. U tom smislu nije naodmet spomenuti kako je i u posljednjim trenucima svoga ovozemaljskoga života veliko svjedočanstvo ljubavi prema životu i spremnost na požrtvovnost iskazao sv. Ivan Pavao II. koji je u teškim trenucima svoje bolesti trajno ostao vjeran službi prihvaćajući iskušenja s krjepošću i snagom vjere, nade i ljubavi.

²⁹ PAPINSKO VIJEĆE IUSTITIA ET PAX, *Kompendij socijalnog nauka Crkve*, Zagreb, 2005., 410.

³⁰ Usp. R. GUARDINI, *Etica*, Brescia, 2001., 613-614.

Nadalje spomenimo i okolnosti u kojima se osobe starije životne dobi označuju kao beskorisne i neisplative današnjemu kapitalističkom društvu. Naime već je općepoznato kako kultura kapitalizma sve vrjednuje i tretira kroz prizmu isplativosti i materijalne korisnosti, što je vrlo vjerojatno teško povezati s osobama treće dobi.

Međutim osobe treće životne dobi ipak nam ukazuju da ono ključno što može i treba doprinijeti današnjem suočavanju s budućnošću i upravljanju životom društvene zajednice i njezinom moralnosti jest njihovo znanje i stečeno iskustvo. U tim okolnostima osobe treće životne dobi, prema mišljenju R. Gaurdinija, dobivaju nove značajke – mudrost i razboritost.³¹ U svojoj zreloj dobi, iako možda ne mogu doprinijeti materijalnim dobrima, ipak ih treba vrjednovati na temelju onoga čime mogu u duhovnom i moralnom smislu doprinijeti. Neovisno o mnogim negativnim povijesnim iskustvima koja su pokazala kakav ljudski rod može biti (ratovi, mržnja, teroristički napadi i sl.), ipak nas povijest uz pomoć starijih osoba upućuje na temeljne vrijednosti na kojima su izgrađivali svoje živote: vjera, obitelj i domovina. Drugim riječima, starije osobe mogu doprinijeti vlastitim spoznajama i životnim iskustvom u obogaćenju društva istinom o životnim vrijednostima kao što je važnost obitelji i obiteljskoga života, svjedočeći o njezinoj neprocjenjivosti, ali i nužnosti poštovanja i otvorenosti životu. Tim više što destabilizacija odnosa mladih i starih ne leži na starim osobama, nego na mlađima i njihovoj zatvorenosti životu i nepoštivanju istoga zbog ljubavi prema novim životnim idolima i vrijednostima koje su ih učinile sterilnim u duhovnom i moralnom smislu. U tom slučaju nije ni čudno što se najveći jaz između starih i mlađih osoba odigrava baš na moralnom i vrijednosnom planu. Sve one vrijednosti koje su obilježile povijest, barem u obiteljskom okruženju (poštovanje, poslušnost, iskren odnos, odgovornost, ozbiljnost, požrtvornost, vjera), u mnogim obiteljskim okruženjima gotovo su iščeznule, a s time se starije osobe ne mogu pomiriti i to otežava njihov položaj u društvu. Tomu na osobit način doprinosi i činjenica kako su starije osobe društveno označene i kao čangrizave osobe bez razumijevanja prema mladima. S obzirom na to da tradicionalne moralne vrijednosti i krjeposti polagano iščezavaju s društvene scene, a novi naraštaji sve više postaju egoistični materijalisti i kapitalisti, uviđamo da zajedno sa starijim osobama iščezava i *humanum* ljudske osobe.

Prema tomu, iako se stječe dojam da se biopolitika, koja je nerijetko obilježena kao konzervativna politika, treba vratiti tradicionalnim vrijednostima, ipak valja ukazati kako nije posrijedi povratak na staro, nego povratak na izvor koji se nalazi u samoj naravi ljudskoga bića. Okretanje etici krjeposti jest okretanje čovjeku, njegovu iskonskom pozivu i odgovornosti, doprinoseći svijesti da ljudski život ne dobiva ili gubi vrijednost u različitim životnim okolnostima osvjetljujući činjenicu da je nje-

³¹ Usp. *isto*, 616.

gova vrjednota ponajprije u njegovoj naravi, u njemu samome, u onome što on jest, a ne izvan njega ili u onome što je postigao/ostvario. On je slika i prilika Božja, on je racionalno, moralno i dijaloško biće. To su temelji etike krjeposti koja po načelu »znam i oskudijevati, znam i obilovati« (Fil 4, 12) donosi novu sigurnost i utjehu svim članovima društva pred izazovima bolesti, samrtni ili starije životne dobi, ali i mnoštvom društvenih nesigurnosti. Sigurnost i utjeha iste nalazi se u onome što nazivamo prava odgovornost koja se odražava u duhu brižnosti: »Jer ogladnjeh i dadoste mi jesti; ožednjeh i napojiste me; stranac bijah i primiste me; gol i zaogrnu-ste me; oboljeh i pohodiste me; u tamnici bijah i dođoste k meni.« (Mt 25, 35-36)

Zaključak

Na temelju članka autor je nastojao ukazati kako, unatoč sve raširenijoj kulturi materijalizma i konzumerizma, koji njeguju etičke principe isplativosti prema ljudskoj osobi kao takvoj, društvo sve više iskazuje svoje nezadovoljstvo i mnoštvo moralnih i etičkih problema. Ono se ponajprije očituje u svijesti kako je gore navedena kultura antihumana jer ne promiče pronatalitetnu politiku i mentalitet, nego isključivo radnu i konformističku kulturu egoističnoga karaktera. U takvom mentalitetu kao posljedica uočava se velik društveni i globalni problem u brojčanom odnosu mladih i starih, koji iz godine u godinu daje poražavajuće rezultate. Naime brojevi malo po malo idu prema izjednačavanju što će biti neodrživo za pojedine nacije, a potom i za čovječanstvo. Tu su onda uključeni i drugi problemi koji doprinose društvenom jazu između starih i mladih na mnogim razinama. Iz istoga razloga uočava se osudom navedene kulture i mentaliteta eugeničkoga karaktera te potreba za okrenutošću novoj etičkoj paradigmi koja će, osim što bi trebala prosvijetliti svijest ljudi, doprinijeti razvoju nove politike i nove odgovornosti kako bi se povezali i pomirili članovi društvene zajednice. Da bi to i ostvarili, čini se ključnim dijelom iznova otkriti i približiti narav ljudske osobe naglašavajući kako svi odgovori leže u njoj. Tako je etika krjeposti posljedica utvrđivanja naravi ljudske osobe kao baze etike i morala.

Nova politika ili biopolitika nije samo dobra želja nego odgovornost radi zaštite ne pojedine osobe, nego svake ljudske osobe u svim fazama njezina životnoga razvoja. Nova biopolitika imala bi tako za metodologiju usvojiti geslo: »Mi jaki treba da nosimo slabosti slabih, a ne da sebi ugađamo« (Rim 15, 1), a za cilj ostvariti iskonsku narav, dužnost i odgovornost ljudske vrste – očuvati zajednicu u punom smislu riječi, i brojem (natalitet) i moralom (duhom zajedništva).

DIALOGUE BETWEEN BIOETHICS AND BIOPOLITICS: THE RIGHT TO LIFE OF ELDERLY PEOPLE

Mislav KUTLEŠA*

Summary: *The paper seeks to establish a relationship between bioethics and biopolitics in the context of elderly people. Although aging itself is not a phenomenon, the attitude towards elderly people is highlighted as a phenomenon. Given that they often lose their psychophysical abilities and are faced with personal limitations, they inevitably face both the value system and the treatment of society. In this sense, biopolitics is manifested as the force and power whose instruments allow it to transform and shape a new culture, however, not by independent work, but relying on the help of bioethics, whose main concern is the attitude towards human dignity, life and health. Contrary to the culture of materialism and consumerism, bioethics has the task to reawaken in the modern society the meaning and value of human nature as the basis of ethics and healthy biopolitics in order to raise awareness of virtues as part of the nature of the human person. This aims to highlight the ethics of virtues as a new paradigm of biopolitics because it corresponds to that original and primordial human.*

Keywords: *old age, biopolitics, bioethics, dignity of the elderly, third age, virtue, altruism.*

* Asst. Prof. Mislav Kutleša, Ph. D., Catholic Faculty of Theology, University of Zagreb, Vlaška 38, 10000 Zagreb, Croatia, mkutlesakbf@gmail.com